

ANZELM JANUSZ SZTEINKE, OFM¹
Warszawa

Rękopisy doby staropolskiej prowincji małopolskiej reformatów w Bibliotece Głównej Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie

ZARYS ORGANIZACYJNY ZAKONU

Zakon Braci Mniejszych założony został w 1209 roku przez późniejszego świętego, Franciszka z Asyżu, dlatego nazywany też bywa zakonem franciszkanów lub franciszkańskim. Dość wcześnie pojawiły się w nim różnice w interpretacji ślubu ubóstwa. One to z czasem doprowadziły do powstania w zakonie ugrupowań reformistycznych, które uzyskały pełną lub tylko częściową niezależność organizacyjną. W XVI stuleciu przy poparciu Stolicy Apostolskiej ukonstytuowały się trzy równorzędne i niezależne rodziny franciszkańskie: Zakon Braci Mniejszych Obserwantów, Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych i Zakon Braci Mniejszych Kapucynów. W Zakonie Braci Mniejszych Obserwantów w tym samym XVI wieku wyłoniły się trzy nowe ugrupowania ściślejszej obserwacji, m.in. interesujący nas tu szczególnie reformaci. Pierwsi polscy zwolennicy tego kierunku wywodzili się z prowincji obserwantów, zwanych u nas bernardynami. W 1621 roku reformaci zaczęli zakładać własne klasztory, które w 1623 podzieliły się na dwie kustodie (tu: prowincje w stadium organizacji): małopolską pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej i wielkopolską pod patronatem św. Antoniego z Padwy. W 1639 roku papież Urban VIII podniósł wszystkie kustodie reformackie, a więc także i polskie, do godności prowincji. Na skutek szybkiego wzro-

¹ Anzelm Janusz Szteinke OFM ur. 10 stycznia 1939 roku we Włocławku, od 1956 roku w Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych, kapłan od 1964. W latach 1965–1970 odbył studia specjalistyczne w Instytucie Historii Kościoła na KUL uwieńczone doktoratem w 1990 roku. W swej Prowincji pełnił obowiązki: sekretarza prowincji i wychowawcy kleryków WSD (1972–1975), dyrektora Biblioteki Głównej Prowincji (1972–1978) i Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów (1973–1978), Komisarza Ziemi Świętej na Polskę (1972–1987), prowincjała (1978–1984) i gwardiana klasztoru w Zakliczynie n. Dunajcem (1984–1987). Obecnie wykłada w Wyższym Seminarium Duchownym Prowincji w Krakowie i jest dyrektorem Archiwum Prowincji tamże. W swoim dorobku pisarskim ma ponad 300 pozycji drukowanych poświęconych historii Zakonu Braci Mniejszych Reformatów na ziemiach polskich, w tym cztery odrębne publikacje: *Kościół Świętego Antoniego i Klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623–1987*, Kraków 1990; *O. Grzegorza Gdańskiego Kronika Klasztoru Franciszkanów Ściślejszej Obserwacji w Wejherowie w latach 1633–1667*, przy współpracy z o. A. J. Szteinke całość wyd. G. Labuda, Wejherowo 1996; *Kościół Wszystkich Świętych i Klasztor Franciszkanów-Reformatów we Włocławku 1625–1997*. Włocławek 1998; *Polscy Bracia Mniejsi w Służbie Ziemi Świętej 1342–1995*, Poznań 1999.

stu klasztorów i liczby zakonników w 1746 roku wydzielono z prowincji małopolskiej 5 klasztorów, tworząc z nich kustodię ruską pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej, którą w 1763 po przyjęciu nowych fundacji podniesiono do godności prowincji. W 1750 roku z 12 klasztorów prowincji wielkopolskiej utworzono prowincję pruską pod patronatem Wniebowzięcia NMP. W 1772 roku, szczytowym w rozwoju wszystkich rodzin zakonnych w Polsce, reformaci mieli 60 klasztorów, w których mieszkało 1345 zakonników (kapłanów, braci zakonnych i kleryków).

Dynamiczny rozwój rodziny zakonnej zahamowały rozbiory Polski. W 1785 roku zlikwidowano prowincję ruską pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej. Jej tytuł przejęła prowincja galicyjska powstała z części klasztorów prowincji małopolskiej i ruskiej leżących w zaborze austriackim, które nie uległy kasacie. Dekret króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 października 1810 roku położył kres istnieniu klasztorów w Gliwicach i na Górze świętej Anny, a przesądził o dalszej egzystencji innych domów na obszarze Prus. Mimo kasaty niektórych klasztorów nadal istniały trzy prowincje w Królestwie Polskim: pod patronatem Matki Bożej Anielskiej, św. Antoniego i Wniebowzięcia NMP. W Wielkim Księstwie Poznańskim i na Pomorzu Zachodnim utworzono w 1855 roku z kilku klasztorów prowincji wielkopolskiej i pruskiej oraz innych zakonów nową, piątą prowincję pod patronatem Niepokalanego Poczęcia NMP. W wyniku ustaw majowych, tzw. Kulturkampf, prowincja ta w 1875 roku praktycznie przestała istnieć, ale formalnie przetrwała do 1923 roku. W 1864 roku na mocy ukazu cara Aleksandra II zniesiono trzy wspomniane wyżej prowincje reformackie w Królestwie Polskim. Na ziemiach polskich czasy niewoli faktycznie przetrwali reformaci zorganizowani w prowincję Matki Boskiej Bolesnej w Galicji. Tę prowincję na mocy konstytucji apostolskiej Leona XIII „*Felicitate quadam*” z 4 października 1897, znoszącej odrębności w Zakonie Braci Mniejszych Obserwantów, połączono w 1899 z galicyjską prowincją bernardynów pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP. Zjednoczonej prowincji Zakonu Braci Mniejszych nadano tytuł Niepokalanego Poczęcia NMP. W 1911 dawni reformaci, podobnie jak ich współbracia we Włoszech, podjęli starania, w wyniku których nastąpił podział prowincji w granicach, jakie miały przed zjednoczeniem. Prowincja byłych bernardynów powróciła do swego pierwotnego tytułu Niepokalanego Poczęcia NMP, a dawnej prowincji reformackiej, na wniosek zainteresowanych, nadano tytuł skasowanej w 1864 prowincji małopolskiej, czyli wezwanie Matki Bożej Anielskiej. Prowincjałowic obydwu tych prowincji rezydują w Krakowie. Oprócz nich istnieją w Polsce jeszcze trzy inne prowincje Zakonu Braci Mniejszych: pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP (z domem głównym w Katowicach-Panewnikach), pod wezwaniem Św. Jadwigi (klasztor główny Wrocław-Karłowice) i pod wezwaniem Św. Franciszka z Asyżu (dom główny w Poznaniu).

RĘKOPISY WYTWORZONE PRZEZ ZAKON

W wyniku urzędowania kancelarii opisanych wyżej instytucji: kustodii lub prowincji oraz klasztorów powstały archiwa. Zakonnicy natomiast, żyjąc w ramach tych-

że struktur, wytworzyli rękopisy biblioteczne. Na skutek wspomnianych kasat zbiory kulturalne uległy rozproszeniu. Część powędrowała do zbiorów obcych, a część prze-trwała w klasztorach, których nigdy nie zlikwidowano. Jednym z takich jest klasztor w Krakowie. Jego biblioteka nosi aktualnie nazwę Biblioteki Głównej Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie, bo oprócz własnych rękopisów systematycznie przejmowała rękopisy kasowanych domów, a także niektórych klasztorów obecnie wchodzących w skład prowincji zakonnej. Natomiast w latach 1999–2004, w związku z inicjatywą podjętą przez Bibliotekę Narodową wydania II edycji przewodnika pt. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, otworzyła swe podwoje na manuskrypty tych domów, które dotychczas tego nie uczyniły. W ten sposób tytułowa biblioteka zgromadziła 1018 jednostek. Tylko jeden manuskrypt ma metrykę średnio-wieczną, a pozostałe pochodzą od XVII do XX stulecia. Biorąc pod uwagę krótki czas dany przez Bibliotekę Narodową autorom na przygotowanie opracowania, dużą liczbę rękopisów oraz brak badań szczegółowych nad nimi, w niniejszym opracowaniu stara-no się przede wszystkim ustalić tematykę rękopisów oraz ich autorów.

Rękopisy obecne w Bibliotece do 1999 roku, wcześniej wpisane do katalogu książ-kowego bez względu na ich treść czy chronologię, otrzymały sygnaturę Kr.[Kraków] wraz z cyfrą odpowiadającą ich kolejności w tymże katalogu. Rękopisy przewiezione do Krakowa w latach 2000–2004 z poszczególnych klasztorów były od razu opra-cowywane i spisywane oddzielnie dla każdego domu, tak że ich sygnatura zawiera skrót miejscowości, w której dotąd znajdował się manuskrypt i numer w spisie. Mając na uwadze informacyjny cel przedkładanego opracowania, zaprezentowano rękopisy w ramach przynależności ich autorów lub klasztorów do dawnych prowincji zakon-nych. One bowiem były zasadniczą strukturą życia i pracy interesującego nas zakonu. W publikowanym tu tekście traktującym wyłącznie o najbardziej kompletnie zacho-wanych rękopisach okresu staropolskiego prowincji małopolskiej pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej opieram się na obszernym opracowaniu przygotowanym dla Biblioteki Narodowej i przedłożonym do druku w 2004 roku. Miało się ukazać w to-mie II poświęconym rękopisom w zbiorach kościelnych pod redakcją dra Tomasza Makowskiego. Ten wszakże niebawem został dyrektorem Biblioteki Narodowej i dla-tego dopiero w 2012 roku zlecił mgrowi Patrykowi Sapale sfinalizowanie opracowania i przygotowanie go do druku².

RODZAJ RĘKOPISÓW

Formację duchową zakonników rozpoczynano w nowicjacie. Był to rok próby prze-widzianej przez ogólne prawo kościelne. Kandydat zarówno na kapłana, jak też brata, poznawał życie zakonne głównie przez wykłady, które prowadził dla nich magister. Uczestniczył też w modlitwach oraz innych praktykach ascetycznych całej wspólnoty. Pomocą w ich przeprowadzeniu były podręczniki. Po ukończeniu nowicjatu formacja duchowa wszystkich zakonników trwała przez całe życie. Była to formacja permanent-

² Do drukarni tekst został przekazany w maju 2013.

na. Oprócz uczestnictwa we wspomnianych ćwiczeniach ascetycznych przewidywała też wykłady wyjaśniające regułę św. Franciszka. W I zakonie franciszkańskim, czyli męskim, obowiązuje jedna i ta sama reguła św. Franciszka. Różne gałęzie franciszkańskie w swoim ustawodawstwie partykularnym, jak konstytucje i statuty generalne oraz statuty prowincjalne, określały, jak należy regułę zachować. W tym też duchu każde ugrupowanie reformistyczne pisało komentarze do reguły. Posiadali je również polscy reformaci.

Kandydaci do kapłaństwa w zależności od tego, z jakim wykształceniem wstępowali, kontynuowali swoją naukę. Zwykle bywała to któraś z pięciu klas szkoły humanistycznej. Ta zaś obejmowała klasę I, zwaną infimą, w której uczono podstaw gramatyki łacińskiej. W klasie II, zwanej gramatyką, przyswajano sobie początki składni języka łacińskiego. Klasa III — syntaksa — obejmowała pogłębianie znajomości gramatyki. Tu uczono, jak poprawnie mówić i pisać po łacinie. W klasie IV, zwanej poetyką, uczeń doskonalił się w języku Cycerona. Klasa V — retoryka — obejmowała dalszą pracę nad wymową potrzebną w głoszeniu słowa Bożego. Następnie klerycy odbywali kilkuletnie studia filozoficzne i teologiczne, słuchając wykładów swych lektorów, którzy posługiwali się własnymi skryptami opracowanymi zgodnie z założeniami szkoły franciszkańskiej. Filozofię wykładano w oparciu o komentarze Jana Dunsza Szkota do pism Arystotelesa. Natomiast wykłady teologii opracowywano na kanwie komentarza Dunsza Szkota do *Sentencji* Piotra Lombarda. Później wyodrębniły się osobne dyscypliny filozoficzne i teologiczne. Głównym zajęciem kapłanów było duszpasterstwo. Niewielka ich część poświęcała się pracy dydaktycznej lub w administracji zakonnej. Pomocnikami kapłanów byli bracia zakonni, którzy pełnili obowiązki organistów i zakrystianów oraz wykonywali wszelkie prace domowe: kucharzy, kwestarzy i ogrodników. Niekiedy zdarzali się wśród nich ludzie posiadający uzdolnienia artystyczne, jak malarze, rzeźbiarze lub wykonujący zegary. Każdy rodzaj pracy, której poświęcali się zakonnicy, posiadał swoje wytyczne w ustawodawstwie partykularnym, a czasami własny podręcznik.

PRZEGLĄD ZACHOWANYCH RĘKOPISÓW

Nowicjat w omawianym zbiorze przedstawia się skromnie. Zachował się podręcznik dla wstępujących do zakonu z I połowy XVII wieku, wykorzystujący m. in. tłumaczenie pism Alfonsa Rodrycjusza (Kr. 46). Bardziej dopracowany wydaje się podręcznik (Z. 39) autorstwa o. Chryzostoma Dobrosielskiego (zm. 1676), który, jak można przypuszczać, został później wykorzystany w dziełku opublikowanym *Summarium asceticae et mysticae theologiae ad mentem d. Bonaventurae* (Kr. 1655, 1703, 1731).

USTAWODAWSTWO PARTYKULARNE

KOMENTARZE DO REGUŁY FRANCISZKAŃSKIEJ

Najstarszy komentarz jest polskim przekładem z 1639 roku (Z. 31) o. Franciszka Kwintowicza (zm. 1662) klasycznego wykładu reguły św. Franciszka autorstwa Fran-

ciszka z Siguenzy. Do tegoż podręcznika nawiązują cztery inne rękopisy. Jeden z 1647 roku (Kr. 29) wyszedł spod pióra o. Pawła Jezierskiego (zm. 1686), drugi (Kr. 7) powstał w 1653 roku, trzeci napisał w 1678 roku (Kr. 6) o. Teodor Czeyski (zm. 1724) i wreszcie ostatni (Kr. 1) pochodzi z XVII wieku. Kolejny obszerny komentarz powstał w 1690 roku (Kr. 749). Autorami komentarzy XVIII-wiecznych są: o. Joachim Stanzel (zm. 1707) — Kr. 69, o. Maurycy Lewandowski (zm. 1728) w Gliwicach w 1709 roku — B. 20, o. Stanisław Kawiński (zm. 1719) — K. 7, o. Florian Jaroszewicz (zm. 1771) — Kr. 751, o. Leon Sterdyński (zm. 1776) w Rzeszowie w 1769 roku — B. 8, o. Brunon Kubitkowicz w 1786 roku — Kr. 68, o. Bernard Wierzbicki (zm. 1796) w 1786 roku — Kr. 67. W tymże roku 1786 powstał też inny wykład — Kr. 75. O pozostałych możemy jedynie powiedzieć ogólnie, że pochodzą z XVIII stulecia (B. 10, J. 20, 21, Kr. 73).

Kolejną grupę rękopisów, które należy odnotować, stanowią statuty generalne reformatów opracowane w latach 1639–1642 (Kr. 9, 747), traktat o obserwacji zakonnej (Kr. 5), statuty i zwyczaje kustodii małopolskiej z 1638 roku (Kr. 743, 744) oraz prowincji małopolskiej z 1639 roku (Kr. 742, 745, 746) i z 1747 roku (Kr. 767). Są też normy o definitorach prowincji z lat 1530–1612 (Kr. 10), dwa zbiory prawa zakonnego (Kr. 4, 83) oraz podręcznik dla wyższych przełożonych Zakonu Braci Mniejszych (Kr. 76) opracowany przez o. Daniela Kędzierskiego (zm. 1768). Najstarszy zbiór prawa karnego pochodzi z 1639 roku (Kr. 2), następny z 1738 roku (Kr. 79, 80), a trzy inne podręczniki tegoż prawa powstały w XVII–XVIII wieku (Kr. 8, 77, 236). Nie zabrakło tutaj zbioru norm odnoszących się do wyboru przełożonych, które opracowano w 1699 (Kr. 3), w 1711 (W. 36), w 1720 (Kr. 74) i w 1751 (K. 15); Tego ostatniego rękopisu używał o. Edward Raciborski (zm. 1755), definitor prowincji (1750–1753). Zachowały się także przemówienia wygłoszone podczas wizytacji kanonicznej oraz przed wyborami z XVIII stulecia (Kr. 265, 286, Prz. 36). Znalazł wreszcie swoje odbicie system prowadzenia kancelarii prowincjała. Pierwszy pochodzi z 1596 roku (Kr. 12). Drugi zaś (Kr. 11) opracował w 1626 roku o. Cyprian Gozdecki (zm. 1649), gdy był sekretarzem o. Antoniego Strozze (zm. 1628), komisarza apostolskiego dla bernardynów i reformatów w Polsce. Dwa analogiczne promptuaria (Kr. 71, 72) powstały dzięki pracy ojców Zygmunta Mieczkowskiego (zm. 1748) i P. Neveraniego (zm. 1743). Ostatnie tego rodzaju kompendium powstało w 1750 roku (Kr. 82). Posiadamy dwa utwory okolicznościowe ofiarowane prowincjałom: jeden przez dom studiów w Solcu Rajmundowi Tworowskiemu (zm. 1754) w 1750 roku (Kr. 771), drugi od całej prowincji Damianowi Łętowskiemu (zm. 1765) w 1755 roku (Kr. 775). Dysponujemy tylko jednym testamentem duchownym (Kr. 777) autorstwa o. Bazylego Sikorskiego (zm. 1780).

DZIENNIKI PISANE W DRODZE NA KAPITUŁY GENERALNE³ ORAZ Z INNEJ OKAZJI

O. Antoni Węgrzynowicz (zm. 1721) na kapitułę generalną w Wiktorii w Hiszpanii w 1706 roku (Kr. 253). Podróż tę przerwano w połowie drogi z powodu przesunięcia kapituły o dwa lata;

³ M. Daniluk, *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostolskiego*, Lublin 2000 s. 170–171: „Kapituła — zgromadzenie przełożonych i specjalnie wybranych delegatów zak.,

O. Symforian Arakiełowicz (zm. 1742) do Rzymu na przełomie 1722/23 roku (Kr. 252);

O. Protazy Neverani (zm. 1743) do Valladolid w Hiszpanii w 1739/40 roku (Kr. 248, 249, 251);

O. Stefan Staniewski (zm. 1768) do Murcji, w Hiszpanii w 1756 roku (Kr. 250);

O. Dezyderiusz Erlbauer (zm. 1783), kapłan reformackiej prowincji w Bawarii, penitencjarz apostolski w Bazylice św. Jana na Lateranie w Rzymie w latach 1760–1783. Przez cały ten czas prowadził dziennik liczący 12 tomów, z czego cztery (II, III, V i VII) zachowały się w naszym zbiorze (Kr. 242–245), a siedem (I, IV, VIII–XII) w Bibliotece Prowincji OFM w Monachium. Poprzez wymianę mikrofilmów obydwie biblioteki posiadają komplet z wyjątkiem tomu VI z lat 1770–1771, który zaginął.

ASCETYKA

Zachowały się 53 rękopisy tej treści. Obejmują zarówno metodykę modlitwy myślniej, jak też teksty rozmyślań czy używanych podczas ośmiodniowych dorocznych rekolekcji. Tylko dla części z nich udało się ustalić autora. Dziewięć rękopisów już w tytule zaznacza swoją zależność od drukowanego podręcznika C. Dobrosielskiego, *Summarium asceticae* (B. 14; K. 5–7, Kr. 2, 3; Prz. 9, 10, 11; Z. 27, 45. Podobnie rękopis z 1681 roku (B. 21) odwołuje się do Kaspra Drużbickiego SJ (zm. 1662). Autorami kolejnych lub tylko ich użytkownikami są: o. Florian Suszycki (zm. 1705) — Kr. 113, o. Sebastian Wolicki (zm. 1732) — Kr. 783, o. Aleksy Jabłkowski (zm. 1746) — W. 17, oraz wspomniany już F. Jaroszewicz w polskim tłumaczeniu dokonanym przez innego autora — Kr. 87, o. Bernard Wierzbicki (zm. 1796) — rękopis z 1753 roku — Prz. 2. Inne manuskrypty posiadają tylko datę lub miejsce ich powstania: 1612 (Kr. 31), 1646 (J. 10), 1660 (K. 24), Jarosław 1714 (J. 28), 1718 (J. 22), Zakliczyn 1731 (Z. 29), 1736 (Z. 37) i 1778 (Kr. 90). 10 rękopisów zawiera teksty lub dokładne dyspozycje tematów (K. 8, 9) ośmiodniowych rekolekcji zakonnych. W jednym z nich (B. 23) odnotowano, że ich program opracował w 1651 roku o. Franciszek Rychłowski (zm. 1673), ówczesny prowincjał. Następne cztery manuskrypty mają daty: 1738 (W. 37), 1748 (K. 10), 1754–1756 (Kr. 259) i Lublin 1783 (Kr. 89). O kolejnych czterech wiadomo jedynie, że powstały w XVIII wieku: K. 19,

omawiające sprawy całego instytutu zakonnego (kapituła generalna) lub danej prowincji (kapituła prowincjalna) dokonujące wyboru odpowiednich władz zak.”. W Zakonie Braci Mniejszych kapituła generalna zwoływana co sześć lat w wigilię uroczystości Zesłania Ducha Świętego, dokonywały wyboru najwyższego przełożonego zakonu, zwanego generałem, a także członków jego rady — definitorów, do której w odpowiednich proporcjach wchodziłi przedstawiciele poszczególnych ugrupowań powstałych w XVI wieku. Kapitułom generalnym przewodniczył kardynał wyznaczany przez papieża. W XVIII wieku uczestniczyli w nich prowincjałowie oraz ich zastępcy, czyli kustosze. Te zgromadzenia braci odbywały się na przemian raz we Włoszech, a raz w Hiszpanii. We Włoszech na ogół miały miejsce w klasztorze przy Bazylice Najświętszej Maryi Panny Anielskiej pod Asyżem, w której znajduje się kaplica Porcjunkuli — kolebka Zakonu, natomiast z racji Lat Świętych obchodzonych w odstępach 25-letnich odbywały się w Rzymie, aby jej uczestnicy mogli równocześnie wziąć udział w obchodach Roku Świętego i zyskać odpusty z nim związane.

Prz. 13, W. 1, Z. 30. Dwa wreszcie służyły ojcom pracującym wśród zakonnic. Autorem jednego z nich (W.6) był o. Felicjan Bielski (zm. 1751). Drugiego zaś (W. 4) o. Damian Łętowski, który ofiarował swój podręcznik ascetyki w 1758 klasztorowi w Wieliczce.

Tylko trzy rękopisy z XVIII w. (Kr. 226, Z. 3, 7) odnoszą się do liturgii, a więc odprawiania Mszy św. i wspólnotowego odmawiania brewiarza rzymsko-serafickiego⁴. Oprócz tego zachował się wieczysty kalendarz liturgiczny z 1699 roku (Kr. 51).

Osiem modlitewników obecnych w naszym zbiorze to podręczniki pobożności indywidualnej zakonników, zawierają kopie modlitw z drukowanych pozycji oraz teksty własne. Najstarszy z 1669 roku (B. 25) był używany m. in. przez o. Zygmunta Babskiego (zm. 1720). Metrykę XVII-wieczną mają też modlitwy za konających (Kr. 28). Kolejne pochodzą z 1721 roku (Z. 43), 1726 (J. 49) i 1782 (Kr. 112). Autorem tego ostatniego jest o. Symeon Kutnawer (zm. 1796). Z XVIII stulecia wywodzą się też modlitwy codzienne o. Samuela (J. 24) i niezidentyfikowanego zakonnika (W. 24). Dysponujemy tylko jednym testamentem duchownym (Kr. 777) autorstwa o. Bazylego Sikorskiego (zm. 1780).

STUDIA HUMANISTYCZNE

Zachowały się dwa podręczniki gramatyki łacińskiej z XVIII wieku (Kr. 124, 330). Więcej mamy do odnotowania podręczników retoryki od XVII–XVIII w. (B. 13; J. 7; Kr. 32, 35, 121, 123).

STUDIA FILOZOFICZNE

Skryptów obejmujących całość zagadnień filozoficznych lub tylko ich część zachowało się 10 i pochodzą z Przemyśla z 1711 roku (J. 7), Lublina z 1721 (Kr. 144); Adama Jana Kantego Rośniewskiego z 1723 roku (Kr. 152), z 1734 roku (Kr. 148), o. Ludwika Jaskulskiego (zm. 1762) z Kazimierza Dolnego z 1738 (Kr. 139) oraz z Zamościa (W. 5) z 1755–1757, wykładowcy: o. Aleksander Lisicki (zm. 1797) i o. Honoriusz Mitkowski (zm. 1772) i z 1765 (wykładali: o. Cyprian Derbedraszewicz, zm. 1804 i o. Maurycy Pauli, zm. 1796). Pięć rękopisów pochodzi z XVIII wieku (Kr. 116, 131, 133, 134, 136), ale nie posiada bliższych danych.

Dialektykę reprezentują dwa skrypty wykładów z XVII wieku (Kr. 33, 34) i o. Piotra Alkantary Wierzbickiego (zm. 1809) w latach 1749–1750 (Kr. 143). Logiki dotyczą dwa skrypty, pisane przez studenta Ignacego Gliwińskiego (zm. 1726) w oparciu o wykłady prowadzone w latach 1718–1720 w Przemyślu (Kr. 145) i Jarosławiu (J. 4) przez ojców Franciszka Lepieszewicza (zm. 1746) i o. Adriana Woynarowicza (zm. 1768). Rękopis (J. 4) zawiera ponadto tekst wykładów wygłoszonych również w Jarosławiu przez o. Celestyna Chodorowskiego (zm. 1748). Do dialektyki odnoszą

⁴ „Brewiarz to księga liturgiczna Kościoła rzymskiego, zawierająca teksty modlitw — godzin kanonicznych przeznaczona dla duchowieństwa z wyższymi święczeniami i zakonów zobowiązanych do oficjum chórowego”, zob. *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, szp. 1063. Brewiarz rzymsko-seraficki zawierał dodatki franciszkańskie do ogólnego brewiarza.

się także dwa skrypty z XVIII stulecia (Kr. 150, 294). Z zakresu filozofii przyrody, zwanej wówczas fizyką, zachowały się notatki wykładów o. Ludwika Hoffmana (zm. 1774) w Pińczowie i Zamościu w latach 1742–1743 (Kr. 146), w Zamościu z 1752; wykładali: o. Kolumban Krokowski (zm. 1776) i o. A. Lisicki (W. 20). Z wieków od XVII–XVIII pochodzi 9 manuskryptów (Kr. 40, 132, 138, 147, 287, 292, 293, 331, 335, 541). Zagadnienia metafizyki omawiają 4 skrypty z XVII–XIX stulecia (Kr. 137, 140, 332, 333).

STUDIA TEOLOGICZNE

Zachowało się 15 skryptów opracowanych w oparciu o komentarz Jana Dunsza Szkota do *Sentencji* Piotra Lombarda. Najstarszy z nich z 1668 roku z Krakowa (K.) zawiera notatki kl. Henryka Jaroszkiewicza z wykładów o. F. Rychłowskiego; drugi pochodzi z 1690 roku (Z. 22), a trzeci z 1757 roku (Kr. 190). Inne są z XVIII stulecia: B. 3, Kr. 41, 48, 130, 171, 173, 185, 221; W. 2, 3; Z. 25). Ustalono autorstwo czterech spośród nich. Pierwszy (Z. 25) jest dziełem dwóch wykładowców z lat 1727–1728: ojców: F. Jaroszewicza i Wenantego Bernatowicza (zm. 1734). Drugi (Kr. 185) zawiera notatki z wykładów trzech lektorów z 1739 o. P. Neveraniego, z 1746 o. R. Tworowskiego i o. Aleksego Zawiszewskiego (zm. 1750). Po tym ostatnim autorze pozostał ponadto traktat o sakramentach (Kr. 221). Czwarty wreszcie manuskrypt (B. 4) wyszedł prawdopodobnie spod ręki o. Edwarda Ternera (zm. 1795).

Skrypty zawierające całość teologii lub jej część, które udało się zidentyfikować, są następujących autorów: o. Antoniego Węgrzynowicza w Krakowie w latach 1697–1700 (Kr. 45), o. Metodego Bieńkowskiego (zm. 1719) z 1702 roku (B. 2), o. Cezarego Winnickiego (zm. 1756) — W. 33, o. Piotra Alkantary Wierzbickiego z 1773 (Kr. 168), o. Placyda Krackiewicz z 1786 roku (Kr. 199, 212), o. Paulina Składzińskiego (zm. 1825) — Kr. 174, o. Melchiora Podgórskiego po 1783 roku (Kr. 224). Dla 12 innych znamy jedynie daty ich powstania: 1748 (Kr. 223), 1754–1756 (Kr. 155), po 1763 (Kr. 167, 169), 1764 (Kr. 225), 1765 (Kr. 182), 1766 (Kr. 183), 1772 (Kr. 209), 1773 (Kr. 197). O 23 pozostałych wiemy tylko tyle, że pochodzą z wieków od XVII–XVIII (J. 9; Kr. 157, 164, 166, 172, 175, 180, 201, 350, 354, 358, 386, 387). Rękopis z sygn. W. 34) zawiera teologię dogmatyczną i moralną oraz prawie wszystkie traktaty wykładane podczas studiów filozoficznych.

Zachowało się 6 skryptów z kontrowersji⁵. Najstarszy spośród nich jest dziełkiem o. A. Węgrzynowicza z 1698 roku (Kr. 20). Drugi pochodzi z 1735 roku (Kr. 170), a trzeci, autorstwa o. Barnaby Neymana (zm. 1764), powstał w 1746 roku w Stopnicy (K. 12). Autorem czwartego (Kr. 215) jest o. Klemens Stykadzki (zm. 1782), a piątego — o. Jan z Lelowa (B. 15). Szósty zapewne też pochodzi z XVIII wieku (J. 23). W tym miejscu warto wreszcie odnotować słownik pojęć teologicznych z 1738 roku (Kr. 78) i XVIII w. (K. 16).

⁵ Kontrowersje to dawna nazwa apologetyki, czyli dyscypliny teologicznej, której zadaniem jest uzasadnianie podstawowych prawd wiary oraz ich obrona przed zarzutami przeciwników.

Teologię moralną reprezentuje 10 manuskryptów: najstarszy z 1707 roku (Kr. 203), a drugi z 1708 ze Lwowa (B. 9), autorstwa o. Karola Ketnera (zm. 1743), kolejne z 1757 (Kr. 135), 1766 (Kr. 198) i 1795 ze Stopnicy (K. 2). XVIII-wieczną metrykę posiada także sześć następnych (K. 3, 4, Kr. 129, 154, 195, 205).

Prawa kanonicznego dotyczy 25 manuskryptów: o. Marcina Goździńskiego z 1727 roku (Kr. 216), o. K. Ketnera z 1737 roku (J. 8), o. Jakuba Ziemkiewicza z 1739 (Kr. 235), o. Anzelma Schnella z 1746 (K. 13), z 1753 (Kr. 233), z 1755 (Kr. 220), z ok. 1775 (Kr. 165), o. Barnaby Szyszkowskiego z 1787 (Kr. 779). Osiem kolejnych może również pochodzić z XVIII stulecia (J., 26, 51, K. 14, 17, Kr. 49, 232). Do tej grupy należy zaliczyć też podręcznik z 1774 roku (W. 35), który zawiera wskazówki postępowania w sprawach orzekania nieważności małżeństwa.

POMOCE DUSZPASTERSKIE

Wśród rękopisów związanych z duszpasterstwem na pierwszym miejscu należy wymienić sześć mszałów. Najstarszy z 1692 roku (Z. 8) pochodzi z Zakliczyna. Drugi z 1698 roku służył zakonnikom klasztoru w Zamościu (J. 2). Także dwa następne (J. 1; Kr. 50) powstały w XVII stuleciu. Kolejne dwa (B. 27; Kr. 227) pochodzą z XVIII wieku. Prawie wszystkie zawierają teksty zarówno ogólnokościelne, jak też franciszkańskie, a dwa z nich (J. 1, 2) posiadają bogato zdobioną skórzaną oprawę oraz inicjały. Mamy do odnotowania również 16 rytuałów⁶. Sześć spośród nich posiada bliższe informacje: z 1714 roku (K. 23) używał o. Stanisław Kawiński (zm. 1719), z 1725 roku (Z. 36) służył o. Eustachemu Szczygielskiemu (zm. 1753), a z 1735 roku (B. 17) anonimowemu ojcu, znanemu tylko z inicjałów F. G. Chronologicznie czwartym jest rękopis z 1743 roku (Kr. 228). Dziewięć pozostałych (J. 27; Kr. 25, 110; W. 10, 11, 12, 16; Z. 38, 47) powstało od XVII–XVIII wieku. Jeden z nich (J. 7) podaje wykaz odpustów udzielonych prowincji małopolskiej.

Zachowały się zbiory kazań następujących autorów: o. F. Rychłowskiego (Kr. 59), o. A. Węgrzynowicza (Kr. 58, 260–262), o. F. Filipowicza (zm. 1728) — kazania łacińskie (J. 5, 6, 25), o. Elekta Owaniszewskiego (zm. 1741) — Kr. 282, o. Kapistrana Kleina (zm. 1758) — K. 20, o. Rocha Tuckiego (zm. 1762) — Kr. 281, o. F. Jaroszewicza — Kr. 751, o. Anastazego Balfora (zm. 1766) — Kr. 255–258, o. Paschalisa Szczepanowskiego (zm. 1791) — Prz. 18, o. Józefa Sołtyka (zm. 1793) — Kr. 264, o. Bernarda Wierzbickiego (zm. 1796) — Kr. 275–279 oraz o. Chryzologa Łysogórskiego (zm. 1803) — Prz. 21.

W połowie XVIII stulecia reformaci małopolscy zaczęli na większą skalę przeprowadzać misje ludowe, czego wyrazem jest ich program (Kr. 106, 107, 207) oraz nauki głoszone podczas misji w Krakowie na Stradomiu w 1756 roku (Kr. 280). Dla pewnej części kazań zdołano ustalić jedynie daty ich napisania lub wygłoszenia albo też

⁶ „Rytuał to księga liturgiczna zawierająca teksty i normy porządkowe wykorzystywane podczas sprawowania sakramentów i sakramentaliów, błogosławieństw i innych liturgicznych czynności”, *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, Lublin 2012, szp. 717–718.

lata życia ich autorów: z okazji Roku Jubileuszowego w 1750 roku (B. 19; W. 15), i w 1757 roku (Z. 23). Osobną grupę stanowią rękopisy związane z sanktuarium na Górze Świętej Anny. Najstarszym z nich jest *Żywot i cuda świętej Anny*, (J. 3), nieznanego autora, pochodzący z 1611 roku, który zawiera także modlitwy. Gdy zaś w 1764 otwarto tu Kalwarię, to zachowały się rękopisy kazań wygłaszanych podczas nabożeństw kalwaryjskich od 1767 roku (Kr. 22, 93, 103, 105; P. 37).

TEKSTY DLA SPOWIEDNIKÓW

Systematycznie przeprowadzane spotkania kapłanów danego klasztoru, na których omawiano przypadki sumienia (*casus conscientiae*)⁷, znalazły swoje odzwierciedlenie w rękopisach z XVIII wieku pochodzących z Krakowa: W. Waxmańskiego (Kr. 43, 204), o. Atanazego (Kr. 211) i nieznanego autora (Kr. 372). Do tej grupy należy też zaliczyć 10 podręczników dla spowiedników. Z dokładnie datowanych, pierwszy pochodzi z ok. 1756 roku (Kr. 218). Drugi opracowany w Bieczu w 1775 roku, uzupełniony w Zakliczynie w 1778 i w 1785 w Sandomierzu (Kr. 208). Kolejny z 1791 roku (Kr. 781) wyszedł spod pióra o. Barnaby Szyszkowskiego (zm. 1817). Sześć następnych manuskryptów traktuje głównie o duszpasterstwie chorych oraz ich przygotowaniu na śmierć. Najstarszy (Z. 28) pochodzi z XVII wieku i z 1726 roku (K. 24) używał go o. Hieronim Tuski (zm. 1764). Już tytuł dwu kolejnych sygnalizuje zależność od drukowanych pozycji: Z. 34 — o. Józefa Dąbrowskiego (zm. 1724), *Wyprawa duchowna* (b.m. 1724, Częstochowa 1748, 1755, 1762, 1772) i Z. 46 o. R. Tworowskiego, *Ostatnia umierającego człowieka dyspozycja* (Kraków 1754). Zachował się ponadto autograf tegoż dziełka (Kr. 773). Rękopis z sygn. B. 11 wykorzystał fragment druku *Wyprawa na tamten świat* (Lwów 1759). W rękopiśmiennym dodatku skopiowano teksty używane przy chrzcie dzieci i błogosławieństwie domu.

ZAKOŃCZENIE

Wolno sądzić, że opracowanie niniejsze, jakkolwiek opiera się tylko na pierwszej próbie rozeznania treści rękopisów doby staropolskiej małopolskiej prowincji reformatów przechowywanych w Bibliotece Głównej Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie, to już na tym etapie badawczym zasługuje na uwagę. Przede wszystkim dlatego, że rękopisy zgromadzono w jednym miejscu, a tym samym staną się bardziej dostępne dla zainteresowanych. To znowu będzie zachętą do sięgania po nie w podejmowanych badaniach dotyczących zarówno życia zakonnego na odcinku formacji intelektualnej oraz duchowej, jak też różnego rodzaju działalności podejmowanej przez zakonników, gdziekolwiek przyszło im działać. Wszystko zaś przełoży się w konsekwencji na jakość i wszechstronność przyszłych opracowań.

⁷ „*Casus conscientiae* (łac. przypadki sumienia) — rozwiązywanie trudniejszych, konkretnych, skomplikowanych kwestii z zakresu teologii moralnej w dysputach, w których winni brać udział klerycy studiujący teologię oraz kapłani; według *Kodeksu Prawa Kanonicznego* (kan. 591 & 3) miały się one odbywać w uformowanym domu zakonnym raz w miesiącu”, M. Daniluk, *Encyklopedia Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego*, Lublin 2000 s. 62.

Reformati Friars' Manuscripts from Days of Old Polish of Lesser Poland Province in the Main Library of the Franciscan-Reformati Friars Province in Cracow

Summary

The old Polish Reformati Friars' manuscripts of the Lesser Poland province stored in the Main Library of the Franciscan-Reformati friars concern the ascetic and intellectual formation, as well as different aspects of activities developed by monks equal in Poland and elsewhere, where they come live and work.

Information which we publish here resists on their preliminary distinction, in which it tries to establish their topic and authors.

SKRÓTY ZASTOSOWANE W OPRACOWANIU

- B. — rękopisy z klasztoru z Bieczu
- J. — rękopisy z klasztoru w Jarosławiu
- K. — rękopisy z klasztoru w Kętach
- Kr. — rękopisy obecne w Bibliotece Głównej do 2000 roku
- Prz. — rękopisy z klasztoru w Przemyślu
- W. — rękopisy z klasztoru w Wieliczce
- Z. — rękopisy z klasztoru w Zakliczynie n. Dunajcem